

YASHIRIN IQTISODIYOT VA KORRUPSIYANING BOG'LIQLIGI

TDIU Raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalari

fakulteti 3-kurs talabasi

Janabaeva Aqsungul Kuralbaevna

TDIU Statistika kafedrasi o'qituvchisi

Akbarova Barno

Annotatsiya: Mazkur maqolada yashirin iqtisodiyot va korrupsiya o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilinadi. Yashirin iqtisodiyot davlat nazoratidan tashqarida bo'lgan iqtisodiy faoliyatni o'z ichiga oladi va aksariyat hollarda korrupsiya bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Korrupsiya davlat tizimlarining zaiflashishiga, soliq tushumlarining kamayishiga va iqtisodiy o'sishning sustlashishiga olib keladi. Maqolada korrupsiyaning yashirin iqtisodiyotga ta'siri, ularning o'zaro bog'liqligi hamda ushbu muammolarni bartaraf etish yo'llari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Korrupsiya, soliq qochqinligi, norasmiy sektor, poraxo'rlik, davlat nazorati, iqtisodiy barqarorlik, qonunbuzarlik, korrupsiyaga qarshi kurash, iqtisodiy islohotlar, yashirin iqtisodiyot.

Kirish

Har qanday mamlakatning iqtisodiy barqarorligi va taraqqiyoti rasmiy iqtisodiyotning to'g'ri ishlashiga bog'liq. Biroq, ko'plab davlatlarda iqtisodiyotning muayyan qismi davlat nazoratidan chetda bo'lib, yashirin iqtisodiyot shaklida mavjud. Yashirin iqtisodiyot – bu rasmiy statistikada aks etmaydigan, soliqqa tortilmaydigan va davlat tartibga solishidan tashqarida qoladigan iqtisodiy faoliyatdir. Ushbu jarayon, ayniqsa, iqtisodiy tizimi zaif va korrupsiya darajasi yuqori bo'lgan mamlakatlarda keng tarqalgan. Korrupsiya esa

davlat tizimlarining zaiflashishiga olib keluvchi asosiy omillardan biridir. Korrupsiya poraxo‘rlik, xizmat vakolatlaridan suiiste’mol qilish, moliyaviy jinoyatlar va davlat mablag‘larini talon-toroj qilish kabi ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi. Bunday holatlar iqtisodiyotni soyaga tortib, qonuniy biznes yuritish sharoitlarini yomonlashtiradi va yashirin iqtisodiyotning yanada o‘rishiga sabab bo‘ladi. Yashirin iqtisodiyot va korrupsiya o‘rtasidagi bog‘liqlik shundan iboratki, korrupsiya iqtisodiy faollikni norasmiy sohaga surib chiqaradi. Masalan, korxona yoki tadbirkor rasmiy yo‘llar bilan biznes yuritishda turli ruxsatnomalar, soliqlar va tekshiruvlar bilan duch keladi. Agar korrupsiya keng tarqalgan bo‘lsa, tadbirkor bu muammolarni hal qilish uchun pora berishga yoki butunlay yashirin iqtisodiyotga o‘tishga majbur bo‘ladi. Shu tariqa, korrupsiya yashirin iqtisodiyotga “yashash imkoniyati” yaratadi, natijada davlat byudjetiga tushumlar kamayadi, ijtimoiy dasturlar uchun mablag‘ ajratish qiyinlashadi va jamiyatning iqtisodiy tengsizligi ortadi. Mamlakat iqtisodiy tizimi shaffof bo‘lmasa va qonunlar barcha uchun bir xilda ishlamasa, odamlar qonuniy yo‘llardan ko‘ra, yashirin faoliyat bilan shug‘ullanishni afzal biladilar. Natijada, korrupsiya va yashirin iqtisodiyot bir-birini mustahkamlovchi jarayonlarga aylanib, mamlakatning iqtisodiy o‘rishiga jiddiy zarar yetkazadi. Ushbu maqolada yashirin iqtisodiyot va korrupsiya o‘rtasidagi bog‘liqlik, ularning asosiy sabab va oqibatlari, shuningdek, ushbu muammolarni hal etish yo‘llari batafsil tahlil qilinadi.

Asosiy qism

Yashirin iqtisodiyot – bu davlat nazorati va rasmiy statistikadan tashqarida qoladigan iqtisodiy faoliyat bo‘lib, ko‘pincha soliqlardan qochish, noqonuniy mehnat bozoridan foydalanish yoki korrupsiyaga aralashish orqali amalga oshiriladi. Korrupsiya esa davlat boshqaruvidagi ochiqlik va adolatning buzilishiga sabab bo‘luvchi omil bo‘lib, yashirin iqtisodiyotning rivojlanishiga sharoit yaratadi. Ushbu ikki omil bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, birining

kuchayishi ikkinchisining kengayishiga olib keladi. Yashirin iqtisodiyotning paydo bo'lishiga ta'sir qiluvchi asosiy omillardan biri soliqlarning yuqori bo'lishidir. Ko'plab mamlakatlarda tadbirkorlar va ishchilar yuqori soliqlar tufayli o'z faoliyatlarini rasmiy sektorda olib borish o'rniga yashirin iqtisodiyotga o'tishni afzal ko'radilar. Soliq yukining ortishi korxonalar va jismoniy shaxslarni soliqdan qochish va noqonuniy yo'llar bilan daromad olishga undaydi. Ikkinchi asosiy omil bu ortiqcha byurokratik tartibga solish va ruxsatnomalar bilan bog'liq muammolardir. Ayrim mamlakatlarda biznes yuritish uchun juda ko'p hujjatlar talab qilinadi, bu esa qonuniy yo'l bilan tadbirkorlik qilishni qiyinlashtiradi. Natijada, kichik va o'rta biznes vakillari rasmiy tartiblarni chetlab o'tishga, ba'zan esa korrupsiya orqali o'z faoliyatlarini davom ettirishga majbur bo'ladilar. Yashirin iqtisodiyotning rivojlanishiga davlat nazoratining zaifligi ham sabab bo'ladi. Huquqiy tizimning yetarlicha ishlamasligi, moliyaviy nazoratning sustligi va korrupsiyaning keng tarqalganligi yashirin iqtisodiyotning gullab-yashnashiga zamin yaratadi. Ayrim davlat organlari o'z vakolatlaridan foydalangan holda tadbirkorlardan pora talab qiladi yoki noqonuniy faoliyatni ko'z yumib qo'llab-quvvatlaydi. Korrupsiya yashirin iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri hisoblanadi. Rasmiy sektorning ortiqcha nazorati va davlat organlarining haddan tashqari kuchayishi tadbirkorlarni noqonuniy yo'llarni izlashga majbur qiladi. Masalan, kichik biznes vakillari litsenziya olish yoki soliq yukini kamaytirish uchun davlat amaldorlariga pora berishga majbur bo'lishlari mumkin. Bundan tashqari, korrupsiya huquq-tartibot organlarining samarasiz ishlashiga sabab bo'lib, yashirin iqtisodiyot ishtirokchilarining jazolanmasligiga olib keladi. Agar qonun buzilgan taqdirda pora evaziga jazodan qochish mumkin bo'lsa, tadbirkorlar qonuniy yo'ldan ko'ra, noqonuniy faoliyatni afzal biladilar. Bu esa mamlakat iqtisodiyotining zaiflashishiga va rasmiy byudjet tushumlarining kamayishiga olib keladi. Korrupsiya va yashirin iqtisodiyot jamiyatda iqtisodiy tengsizlikni oshiradi. Korrupsiyaga aloqador guruhlar noqonuniy yo'llar bilan

boylik orttirgan holda, halol ishlayotgan tadbirkorlar va fuqarolar iqtisodiy jihatdan aziyat chekadi. Bu esa jamiyatda ishonchsizlikni kuchaytiradi va aholining davlatga bo'lgan ishonchini pasaytiradi. Yashirin iqtisodiyot va korrupsiyaning uzoq muddatli oqibatlari jiddiy bo'lishi mumkin. Avvalo, davlat budjeti katta zarar ko'radi. Yashirin iqtisodiyot ishtirokchilari soliqlardan qochgani sababli, davlat byudjetiga tushum kamayadi va natijada, sog'liqni saqlash, ta'lim, infratuzilma kabi sohalarga ajratiladigan mablag'lar yetarli bo'lmaydi. Yashirin iqtisodiyot mehnat bozorida noqonuniy sharoitlarning kengayishiga sabab bo'ladi. Ishchilarga ijtimoiy himoya kafolatlari taqdim etilmaydi, pensiya jamg'armalariga ajratmalar qilinmaydi va natijada, mehnatkashlarning kelajakdagi ijtimoiy ta'minoti xavf ostida qoladi. Korrupsiya va yashirin iqtisodiyot xorijiy investitsiyalarni ham cheklaydi. Chet el sarmoyadorlari mamlakatning shaffoflik darajasiga katta e'tibor qaratadilar. Agar iqtisodiyotdagi korrupsiya darajasi yuqori bo'lsa, xorijiy investorlar bunday davlatlarga sarmoya kiritishdan voz kechishi mumkin. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun davlat tomonidan samarali choralar ko'rilishi zarur. Birinchi navbatda, korrupsiyaga qarshi qattiq qonuniy chora-tadbirlar qo'llanilishi kerak. Huquq-tartibot organlari korrupsion holatlarni qat'iy nazorat qilishi va poraxo'rlikka aralashgan amaldorlarni jazolash tizimini kuchaytirishi zarur. Ikkinchidan, soliq tizimi soddalashtirilib, biznes yuritish sharoitlari yengillashtirilishi kerak. Agar tadbirkorlar uchun soliqlar maqbul bo'lsa va ruxsatnomalar olish jarayoni oddiy bo'lsa, yashirin iqtisodiyot hajmi kamayadi. Shuningdek, shaffoflikni oshirish maqsadida elektron davlat xizmatlarini rivojlantirish lozim. Barcha iqtisodiy jarayonlarning raqamlashtirilishi poraxo'rlikning kamayishiga yordam beradi, chunki bu orqali inson omili va noqonuniy kelishuvlar minimal darajaga tushiriladi. Ta'lim va ommaviy axborot vositalari orqali korrupsiyaga qarshi targ'ibot ishlari olib borilishi ham muhimdir. Aholiga yashirin iqtisodiyotning zararli oqibatlari haqida to'g'ri ma'lumot berish orqali jamiyatning huquqiy savodxonligini oshirish mumkin. Yashirin iqtisodiyot

va korrupsiya iqtisodiy barqarorlik va davlat rivojlanishiga jiddiy tahdid soladigan omillar hisoblanadi. Ushbu muammolar bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, korrupsiya yashirin iqtisodiyotning kengayishiga sabab bo‘lsa, yashirin iqtisodiyot o‘z navbatida korrupsiyaning yanada kuchayishiga sharoit yaratadi. Yashirin iqtisodiyot rasmiy nazoratdan tashqarida bo‘lgan iqtisodiy faoliyat bo‘lib, soliqlardan qochish, noqonuniy ishchilarni yollash va davlat tartib-qoidalarini chetlab o‘tish kabi holatlar orqali namoyon bo‘ladi. Korrupsiya esa davlat tizimlarining samarasiz ishlashiga, noqonuniy faoliyatning jazolanmasligiga va iqtisodiy tengsizlikning kuchayishiga olib keladi. Yashirin iqtisodiyot va korrupsiyaning salbiy oqibatlari ko‘p qirrali bo‘lib, eng avvalo davlat byudjetiga zarar yetkazadi. Soliqlardan qochish natijasida davlat budjeti yetarli daromad ololmaydi va natijada, sog‘liqni saqlash, ta‘lim, infratuzilma kabi muhim sohalarga mablag‘ ajratish qiyinlashadi. Bu esa aholi turmush darajasining pasayishiga olib keladi. Bundan tashqari, yashirin iqtisodiyot mehnat bozorida noaniqliklar keltirib chiqaradi. Norasmiy ishlayotgan fuqarolar rasmiy ish shartnomalariga ega bo‘lmaganligi sababli, ijtimoiy himoya va pensiya jamg‘armalariga ajratmalardan mahrum bo‘ladilar. Bu esa uzoq muddatda ijtimoiy ta‘minot tizimining zaiflashishiga sabab bo‘ladi. Korrupsiya davlat tizimlarining samaradorligini pasaytiradi. Agar huquq-tartibot organlari korrupsiyaga aralashsa yoki poraxo‘rlik odatiy holga aylansa, qonun ustuvorligi buziladi va jamiyatda ishonchsizlik kuchayadi. Bu esa iqtisodiy barqarorlikning izdan chiqishiga olib keladi. Iqtisodiy tengsizlik ham korrupsiya va yashirin iqtisodiyotning jiddiy oqibatlaridan biridir. Korrupsiyaga aloqador guruhlar noqonuniy yo‘llar bilan boylik orttirgan holda, halol ishlayotgan tadbirkorlar va fuqarolar iqtisodiy jihatdan zarar ko‘radilar. Bu esa jamiyatda tabaqalanishning chuqurlashishiga va ijtimoiy keskinlikning ortishiga sabab bo‘ladi. Xorijiy investitsiyalar oqimi ham korrupsiya va yashirin iqtisodiyot yuqori bo‘lgan mamlakatlarda keskin kamayadi. Investorlar shaffoflik va qonun ustuvorligi mavjud bo‘lmagan davlatlarga sarmoya kiritishni istamaydi.

Bu esa iqtisodiy o‘shirish sur‘atlarining pasayishiga olib keladi. Ushbu muammolarni hal qilish uchun huquqiy islohotlarni kuchaytirish, korrupsiyaga qarshi qat’iy choralar ko‘rish va iqtisodiy shaffoflikni oshirish zarur. Korrupsiyaning oldini olish uchun davlat amaldorlarini qattiq nazoratga olish, poraxo‘rlikka qarshi kurashish tizimini kuchaytirish va korrupsiyaga aloqador shaxslarni jazolash tizimini mustahkamlash muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, soliq tizimini soddalashtirish va biznes yuritish sharoitlarini yaxshilash yashirin iqtisodiyotning kamayishiga yordam beradi. Agar tadbirkorlar uchun soliqlar maqbul bo‘lsa va ruxsatnomalar olish jarayoni osonlashsa, ular norasmiy faoliyat yuritishdan voz kechib, qonuniy faoliyatga o‘tishga moyil bo‘ladilar. Elektron davlat xizmatlarining rivojlanishi poraxo‘rlik imkoniyatlarini kamaytiradi, chunki bu orqali inson omili va noqonuniy kelishuvlar minimal darajaga tushiriladi. Ta’lim va ommaviy axborot vositalari orqali korrupsiyaga qarshi targ‘ibot ishlari olib borilishi ham muhimdir. Aholiga yashirin iqtisodiyotning zararli oqibatlarini haqida to‘g‘ri ma’lumot berish orqali jamiyatning huquqiy savodxonligini oshirish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, yashirin iqtisodiyot va korrupsiya davlatning iqtisodiy rivojlanishiga to‘sqinlik qiluvchi asosiy muammolardan bo‘lib, ularni bartaraf etish uchun kompleks yondashuv talab etiladi. Huquqiy tizimni mustahkamlash, iqtisodiy shaffoflikni oshirish, soliq siyosatini optimallashtirish va korrupsiyaga qarshi samarali choralar ko‘rish orqali ushbu muammolarni kamaytirish mumkin. Faqat shundagina mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta’minlash va adolatli jamiyat qurish imkoni paydo bo‘ladi. Davlat xizmatlarini raqamlashtirish va shaffoflikni oshirish ham korrupsiya va yashirin iqtisodiyotga qarshi samarali choralar hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Jo‘rabek Jumanazarov – Iqtisodiyot asoslari – 1999 yil

2. Maqsudov U., Jo‘rayev J. – Soliq va soliq siyosati – 2003 yil
3. O‘zbekiston Respublikasi Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi – Korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha qo‘llanma -2020 yil
4. Karimov I.A. O‘zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat mafkura / I.A.Karimov; [nashr uchun mas’ul K.Bo‘ronov]. – Toshkent: O‘zbekiston, 1996.